

указував видатний німецький педагог А. Дісверг [9, с.532]. „І це дійсно так. Кожний учитель повинен розвивати в собі дух дослідництва і винахідництва, вправлятися у спостережливості, науково вивчати педагогічні явища” [8, с.530].

Вирішальне значення у професійно-педагогічній підготовці майбутнього вчителя мала *педагогічна (методична) підготовленість*, якою студенти Рівненщини мали оволодіти під час навчання у педагогічному закладі. Навчити людину виховувати можна такою ж мірою, як і навчити її будь-чого іншого. Справа тут зводилася головним чином не до таланту, а до педагогічної майстерності, до знань, умінь і навичок, якими може володіти будь-яка нормальна людина. Адже методична підготовка включала в себе ґрунтовне опанування педагогіки, історії педагогіки, методики викладання окремих дисциплін. Принципово важливо було, щоб вихователь був активно діючим організмом, спрямованим на виховну роботу. А. С. Макаренко вважав, що до педагогічної справи ми маємо підходити як до виробництва, а вихователя розглядати як „...робітника, якому віряться серйозна ділова функція” [4]. Отже велике значення займала діяльність вчителя як безпосереднього керівника цим процесом, адже важливо, щоб його вплив на учнів відповідав їх пізнавальним можливостям і характеру діяльності. Проте це лише один із факторів, які забезпечували ефективність педагогічного процесу та сприяли вдосконаленню навчально-виховних методик. Варто зазначити, що однією з основних складових цього процесу була мотивація учнів до навчання. І основна функція будь-якого вчителя повинна бути спрямована на підвищення рівня мотивації навчання дітей.

Відтак, психолого-особистісний аспект підготовки майбутнього радянського вчителя педагогічних закладів Рівненщини повоєнного періоду включав наступні напрямки: суспільну спрямованість (формування наукового світогляду, комуністичну ідейність, усвідомлення громадського обов'язку, суспільну активність, загальнолюдські моральні риси та якості, ціннісні орієнтації, прагнення до удосконалення своєї професії); професійно-педагогічну спрямованість (що включала: розвиток педагогічних здібностей, любов до дітей, захопленість педагогічною працею, педагогічний такт, педагогічну уяву, методичну підготовленість, культуру мови, організаторські здібності, вимогливість до себе і до дітей, наполегливість, цілеспрямованість, комунікативність, витриманість, самооцінку та самокритичність, високу професійну працездатність, уміння вести психолого-педагогічні спостереження за дітьми).

Організаційний компонент. Організуючи процес виховання і керуючи ним, майбутній учитель мав усвідомлювати сутність виховання і основні закономірності, притаманні цьому процесу. Лише на цій основі забезпечувалася висока якість виховання, освіти і навчання. У соціалістичному суспільстві вирішення виховних завдань збігалось із процесом становлення нової людини – колективіста з комуністичною свідомістю. Виховання тут було свідомо організованим і керованим процесом. Тому майбутньому радянському педагогу вже з студентських років розвивали особливі організаторські здібності. Адже, „...вчителі нової школи потрібен був значно більше організаторський, ніж викладацький талант, він повинен був уміти зорганізувати спільну працю дітей, вести єдність у цю працю, зв'язати цю працю спільною об'єднуючою ідеєю” [9, с. 536].

Відтак урок, будучи основною формою організації навчання класно-урочної системи в школі, акумулював у собі цілі і завдання, зміст, методи навчання і виховання. Мистецтво проведення уроку багато в чому залежало від розуміння і виконання учителем соціальних і педагогічних вимог, які визначалися завданнями радянської школи, закономірностями і принципами навчання: наявністю продуманого плану проведення уроку; організаційної чіткості уроку; вибору оптимального темпу уроку; дотриманню гігієнічних вимог; підготовку та раціональне використання засобів навчання.

Важливо відмітити, що на майбутнього вчителя початкових класів покладалася відповідальні обов'язки класного керівника. Йому доручалася організація і спрямування виховного процесу класу – первинного колективу учнів. Головним, що визначало зміст організаційної роботи студентами педучилищ Рівненщини було прийняття участі у комсомольських зборах, тематичних вечорах, колективний огляд кінокартин тощо [3, арк.40]. Великого значення у формуванні організаційних якостей студентів надавали вмінно проводити політінформації, бесіди на політичні теми, лекції про міжнародне становище і т. д. [4, арк.14].

Поряд з цим, класний керівник організував і проводив різноманітну позакласну і позашкільну роботу. При цьому йому потрібні були вміння вести диспути, бесіди, збори, суботники, гурткову роботу. Зокрема, підготовкою до проведення таких форм організаційної роботи студентами педучилищ Рівненщини було прийняття участі у комсомольських зборах, тематичних вечорах, колективний огляд кінокартин тощо [3, арк.40]. Великого значення у формуванні організаційних якостей студентів надавали вмінно проводити політінформації, бесіди на політичні теми, лекції про міжнародне становище і т. д. [4, арк.14].

Отже, майбутній хороший педагог-організатор початкової радянської школи був ініціативний у праці, послідовний, точний і пунктуальний у своїх діях; завжди дбав про зміцнення внутрішньокласних зв'язків, про раціональну організацію індивідуальної діяльності учнів; усю роботу проводив плановірно й ритмічно, правильно розраховуючи час і сили; систематично вів перевірку виконання роботи; чітко обліковував результати праці; доводив розпочату справу до кінця; активно проводив виховні заходи.

Проаналізувавши структурні компоненти змісту професійно-педагогічної підготовки майбутнього спеціаліста початкової освітньої ланки школи західних областей України повоєнного періоду висновуємо, що педагогічний процес навчально-освітніх закладів мав свої закономірності, внутрішні зв'язки та специфічні поєднання напрямів навчання та виховання. Відтак, реалізація мети та завдань комуністичного виховання успішно втілювалася у формуванні особистості студента з високими моральними якостями, переконаннями та стійкою життєвою позицією, який цілком відповідав вимогам радянського суспільства.

Джерела та література

1. Вища педагогічна освіта і наука України: історія, сьогодення та перспективи розвитку. Рівненська область / Ред. рада вид.: В.Г. Кремень (гол.) [та ін.]; Редкол. тому: Р. М. Постоловський (гол.) [та ін.]. – К.: Знання України, 2010. – 383 с.
2. Державний архів Рівненської області (далі: ДАРО). – Ф. Р – 2. – Оп. 2. – Спр.106, арк.40.
3. ДАРО – Ф. Р – 2. – Оп.4. – Спр.91, арк.8,11,13,14.
4. Макаренко А. С. Из лекции „Воспитание в семье и школе” 8 февраля 1939 г. / А. С. Макаренко // Хрестоматия по педагогике / сост. С. Н. Полянский : учеб. пособ. для учащихся педучилищ. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Просвещение, 1972. – С. 40–42.
5. Педагогічна майстерність: Підручник / І. А. Зязюн, Л. В. Крамушенко, І. Ф. Кривонос та ін. / за ред. І. А. Зязюна. 2-ге вид., доп. і переробл. – К.: Вища школа, 2004. – 389 с.
6. Савін М. В. Педагогіка. – К.: Вища школа. – 1980. – 309с.
7. Сухомлинський В. О. Вибрані твори: в 5 т. / В. О. Сухомлинський. – Київ: Радянська школа, 1977. – Т.3. – С. 437.
8. Ушинський К. Д. Избранные педагогические произведения / К. Д. Ушинский. – М.: Просвещение, 1968. – 558 с.
9. Ярмаченко М. Д. Педагогіка. – К.: Вища школа, 1986. – 542 с.

УДК 39:631/636(091)(477.41/42+477.82=161.2-81)"19/20"

І. Гілевич

ОСНОВНІ ГОСПОДАРСЬКІ ЗАНЯТТЯ ПОЛІЩУКІВ У НАУКОВИХ СТУДІЯХ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТ.

У статті на основі залучення широкого кола архівних та опублікованих матеріалів проаналізовано найважливіші тенденції та результати дослідження основних господарських занять поліщуків упродовж другої половини ХХ – початку ХХІ ст. Встановлено, що у другій половині 1940-х – на початку 1970-х років важливе місце серед досліджень учених займали праці, присвячені сільськогосподарським знаряддям місцевих автохтонів. У пізніші роки спостерігається прагнення до проведення комплексних досліджень традиційного поліського хліборобства та скотарства.

Ключові слова: етнологія, Полісся України, землеробство, скотарство, польові дослідження.

In the article on the base of archives and literature materials the main trends and results of a study of main core economic classes of polishchuks during the second half of XX – beginning of XXI century are analyzed.

Keywords: Ethnology, Polissia of Ukraine, agriculture, cattle-breeding, field explorations.

Основу господарської діяльності українців загалом і поліщуків зокрема становлять хліборобство та скотарство. Проте упродовж XIX – першої половини XX ст. ці заняття цікавили етнологів дуже нерівномірно. Найбільше уваги народознавці приділяли знаряддям обробки ґрунту (К. Мошинський, Д. Зеленин та ін.).

Пропонована стаття покликана охарактеризувати найважливіші тенденції та результати на ниві дослідження основних господарських занять поліщуків упродовж другої половини XX – початку XXI ст. Її джерельну основу становлять опубліковані та архівні матеріали про проведені польові дослідження, індивідуальні та колективні праці, в яких планували представити відповідну ділянку традиційної культури поліщуків, опубліковані чи рукописні наукові студії.

Територіальні межі пропонованого дослідження в основному обмежуються теренами Полісся України, тобто тою частиною цього етнографічного регіону, яка зараз знаходиться у державних кордонах України.

Землеробські знаряддя і виробничі процеси українців описав Мустафа Козакевич в одному з розділів неопублікованого “Атласу матеріальної культури західних областей України”, над підготовкою якого працювали львівські народознавці в 1947–1949 роках. Тут виявляємо докладні описи та типологію низки сільськогосподарських знарядь (копалка, мотика, рало, соха (“двополицева” і “лопаткова”), плуг, борони тощо) та робіт (сіяння), а також спроби простежити генетичний зв’язок між окремими з них. Щоправда, автор мало уваги приділив їхній регіональній специфіці [1; 8, с. 216].

Першою у післявоєнні роки спеціальною розвідкою про господарські заняття поліщуків була опублікована в 1952 р. стаття співробітника етнографічного відділу Центрального державного історичного музею УРСР у м. Києві (нині Національний музей історії України) В. Мамонова про сільськогосподарські знаряддя зі с. Старосілля на Східному Поліссі (згодом село було затоплено під час будівництва Київського водосховища) [27]. Основу етнографічної збірки цього музею у повоєнний період становила значна колекція пам’яток матеріальної культури (зокрема й сільськогосподарських знарядь), зібраних співробітниками Музею етнології та антропології ім. Ф. Вовка ВУАН на чолі з Антоном Онищуком у 1920–1928 роках під час стаціонарних досліджень у Старосіллі та сусідніх селах тодішнього Остерського повіту на Чернігівщині та розміщених у спеціально створеному етнографічному музеї [34; 37]. Проте у період воєнного лихоліття польові записи про частину з цих пам’яток були втрачені. Через це упродовж 1944–1946 років В. Мамонов здійснив декілька виїздів на зазначені терени для повторної фіксації відповідних матеріалів про сільськогосподарські знаряддя праці [27, с. 70; 29, арк. 221, 303–304]. В опублікованій статті народознавець докладно описав конструкцію і способи застосування основних видів ручних та орних знарядь, подав кілька десятків цінних рисунків. Дослідник також наголосив на архаїчності місцевих приладів, спільних рисах з відповідними знаряддями праці росіян та білорусів. Зокрема він дійшов важливого висновку, що “у нас немає підстав для того, щоб говорити про запозичення одним народом в іншого. Питання потрібно ставити по-іншому: описані українські знаряддя для обробки ґрунту потрібно розглядати як пережиткові елементи, як залишки матеріальної культури, яка існувала раніше на цій території, як певні ланки у ланцюгу розвитку знарядь праці того населення, з якого викристалізувалися і сформувалися східнослов’янські народи” [27, с. 90].

Традиційне і сучасне хліборобство цікавило й Данила Фіголя як учасника комплексних експедицій Українського державного музею етнографії та художнього промислу АН УРСР (далі – УДМХП АН УРСР) (м. Львів) на терени правобережного Полісся, що засвідчують окремі нотатки у його польових журналах із наукової мандрівки 1953 р. [2, с. 57, 59, 79, 81, 235]. Натомість в опублікованих колективних звітах про проведені експедиції 1952 та 1953 років виявляємо дуже загальні відомості про цю ділянку народної культури поліщуків [17, с. 48–50; 25, с. 129].

Певне поживлення у дослідженнях основних господарських занять поліщуків припадає на середину 1950-х років у зв’язку з підготовкою двотомної колективної історико-етнографічної монографії “Українці”. Вже з 27 січня до 25 лютого 1955 р. співробітниками відділу етнографії Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР (нині Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України) була проведена перша спеціальна наукова експедиція у с. Борки (нині с. Бірки) Любешівського району (Західне Полісся) та с. Низкиничі Іваничівського району (Західна Волинь) Волинської області. Водночас до складу експедиції увійшли співробітники Центрального державного історичного музею УРСР І. Бондар та Волинського краєзнавчого музею (м. Луцьк) Р. Наумович, які займалися підбором музейних експонатів. Учасники експедиції збрали комплекти одягу, сохи, сошне ярмо, дерев’яну борону, плужок, які відчутно збагатили фонди зазначених музеїв [36]. Згодом І. Бондар опублікував короткий звіт про найцінніші з придбаних тоді експонатів, у якому подав їхні докладні описи [3, с. 217–218].

Окремі регіональні особливості землеробства та скотарства поліщуків відображені й у відповідних підрозділах колективної монографії “Українці” (опубліковано лише макет першого тому, а широкий читачекий загал цієї праці так і не побачив) [35] та одного з томів видання “Народи мира”, що був присвячений історико-етнографічній характеристиці східнослов’янських народів [33].

Певний внесок у дослідження господарських занять Західного Полісся України зробили й білоруські народознавці. Так, з 25 липня до 8 вересня 1963 р. співробітники сектору етнографії Інституту мистецтвознавства, етнографії та фольклору АН БРСР (нині Інститут мистецтвознавства, етнографії і фольклору ім. К. Крапиви НАН Білорусі) з метою дослідження сучасного побуту та традиційної матеріальної культури поліщуків провели експедицію теренами Кам’янецького, Брестського, Кобринського і Дрогичинського районів Брестської області БРСР, Любомльського (с. Пульмо; нині Шацького р-ну) і Камінь-Каширського (села Доманове, Дольськ; нині відповідно Ратнівського та Любешівського р-нів) районів Волинської області УРСР.

Згодом керівник експедиції відома білоруська дослідниця Лідія Молчанова опублікував звіт, у якому підсумувала результати дослідження землеробських знарядь та одягу [26]. Дослідниця дійшла цінного висновку, що “матеріальна культура обстежених районів Білоруського і Українського Полісся (його південно-західна частина) має одну основу”, що вона пояснила загальнополіськими особливостями матеріальної культури [26, с. 184]. Насправді пояснення тут значно простіше – автохтонні мешканці всіх обстежених під час цієї експедиції населених пунктів є українцями, про що переконливо свідчать наукові студії мовознавців та етнологів попереднього періоду [18, с. 2173; 24].

Упродовж 1958–1961 років хліборобські знаряддя поліщуків досліджував науковий співробітник УДМХП АН УРСР Микола Ковальський, який працював над підготовкою одного з томів українського історико-етнографічного атласу та монографії про цю ділянку традиційної культури українців колишньої Волинської губернії. Проте в силу різних обставин обидва зазначені дослідження учений не завершив [7]. Його студії підсумувала ґрунтовна стаття про традиційні орні знаряддя (сохи, рала, плуги, борони), які побутували на теренах Волинської губернії. Зокрема, народознавець торкнувся типів, функцій, конструкції та ареалів розповсюдження кожного з них [19].

Роботу над історико-етнографічним атласом українські вчені відновили у середині 1960-х років. Одним із перших планували підготувати том “Регіонального історико-етнографічного атласу України, Білорусії та Молдавії” про сільськогосподарські знаряддя. Упродовж 1964–1971 років зусиллями київських та львівських народознавців було проведено десятки експедицій та контрольних виїздів у різні регіони України, зокрема й на терени Полісся, зібрано значний джерельний матеріал, підготовлено 53 карти до відповідного тому атласу. Проте з ідеологічних причин він так і залишився неопублікованим [9, с. 402–407; 16].

Щоправда, кількарічні дослідження Володимира Горленка (керівник групи), Олекси Куницького, Миколи Кириця та їхніх львівських колег Степана Макарчука та Мар’яна Мандибури підсумувала опублікована в 1971 р. монографія “Народна землеробська техніка українців” [15]. Проведене порайонне дослідження сільськогосподарських знарядь дозволило виявити багато раніше невідомих широкому загалу їхніх варіантів і форм, простежити еволюцію деяких із них, описати темпи та масштаби розповсюдження фабричної техніки в різних регіонах України.

Якщо у дослідженнях попередників були описані знаряддя праці, що характерні для окремих районів Полісся, то в зазначеній монографії автори спробували простежити загальноукраїнські риси, регіональні особливості й локальну специфіку орних та ручних хліборобських знарядь. Зокрема, важливе місце у цьому дослідженні відведено саме відомостям з Поліського краю, позаяк саме тут збереглося багато архаїчних різновидів відповідних засобів. Автори також виділили Полісся як окрему зону, визначивши характерний для неї основний комплекс знарядь обробки ріллі – соха-односторонка (Східне Полісся), поліська соха (Середнє і Західне Полісся), а також копанія, лопатка, сапа, дерев’яні сохари, мач, переважно плетена борона [15, с. 75].

На початку 1980-х років у складі комплексних поліських експедицій львівських народознавців традиційне землеробство досліджувала Євгенія Кузишин (Тесленко). Згодом вона разом з М. Мандибурою та Л. Молчановою підготували розділ до

колективної монографії “Полесьє. Матеріальна культура” [20]. По суті це перше в українській етнографічній науці другої половини ХХ ст. комплексне дослідження про основні господарські заняття поліщуків. Зокрема тут охарактеризовано системи землеробства, землеробської культури, знаряддя обробітку ґрунту, тяглову силу. Особливу увагу автори приділили садівництву та городництву. Скотарство студіював тоді Роман Федина, котрий з Л. Молчановою підготували про нього відповідний розділ. Це було перше за повенні роки дослідження поліського скотарства. Народознавців цікавила структура, система організації випасу домашніх тварин, оплата праці пастухів тощо [28].

Розвитку хліборобства корінних мешканців Полісся, передусім різних аспектів функціонування підсічно-вогневої системи та удосконалення орних знарядь праці, торкнувся професор Степан Павлюк у монографії про традиційну хліборобську агротехніку українців [32].

Проведена на початку 1990-х років широкомасштабна інформаційно-пошукова робота щодо з'ясування стану вивчення ураженого радіацією Полісся засвідчила малочисельність відомостей із тваринницької і хліборобської проблематики. Якщо про землеробську техніку в реєстрі представлено 206 свідчень із 70 сіл, то про тваринництво лише 28 свідчень із 20 населених пунктів. Більше того, з окремих районів (Народицький, Овруцький, Олевський р-ни Житомирської обл. та Поліський р-н Київської обл.) така інформація про останню тему була відсутня зусгалі [31, с. 11, 20].

З-поміж учасників комплексних постчорнобильських експедицій на теренах Середнього та Західного Полісся, що постраждали від наслідків аварії на ЧАЕС, хліборобство досліджували львівські народознавці Галина Виноградська (1997–1999, 2003 рр.) та Сергій Ципишев (2010 р.). Однак публікації про землеробство і городництво поліщуків майже відсутні [6], наявні лише розвідки про обрядову складову хліборобства [4; 5; 23; 39 та ін.].

Окремих аспектів, пов'язаних із традиційними орними знаряддями поліщуків, торкнувся і керівник постчорнобильських експедицій 1994–1997 років професор Михайло Глушко, який відвів важливе місце Полісся у генезисі орного землеробства на теренах України. Згідно з його концепцією, наприкінці III – на початку II тис. до н. е. саме на теренах Середнього та Східного Полісся представники культури шнурової кераміки вперше перейшли до орного хліборобства, використавши для цього кривоградильне рало. На окрему увагу заслуговує гіпотеза цього народознавця про виникнення поліської сохи у праслов'янський період саме на території Полісся України [13, с. 72–97, 324–335, 350, 353–355; 14, с. 178–179].

Серед учасників постчорнобильських експедицій тваринництво спеціально досліджували Микола Гладкий (1994–1997 рр.), Олександра Богоніс (1998, 2003, 2010 рр.) та С. Ципишев (2007–2009, 2013 рр.) [38].

Чотирирічна збирацька робота першого з них увінчалася підготовкою кандидатської дисертації про традиційне скотарство Середнього Полісся, яка невдовзі була опублікована у формі монографії [11]. Зокрема, М. Гладкий уперше докладно проаналізував роль скотарства в системі господарської діяльності поліщуків, різні аспекти стійлового утримання худоби (будівлі, кормова база, особливості утримання і годівлі) та відгінного скотарства (пасовищні угіддя, структура пастівницького сезону, організація випасу, структура та організація діяльності пастушків колективів, умови праці та життєдіяльності їхніх членів).

Перспективним науковим напрямом є студії явищ духовної культури, пов'язаних із скотарською виробничо-господарською діяльністю. У згаданій монографії автор їх не порушив, частково вони висвітлені у декількох його статтях – у дослідженні про традиції першого вигону худоби, а також у розвідці про скотарські замовляння як один із найрайхачніших фольклорних жанрів [10; 12].

Значну наукову цінність мають дослідження українських діалектологів про сільськогосподарську і тваринницьку лексику поліщуків [21; 22; 30].

Таким чином можемо підсумувати, що у другій половині 1940-х – на початку 1970-х років, як і в попередні періоди, у центрі наукових зацікавлень дослідників основних господарських занять поліщуків перебували знаряддя обробітку ґрунту (праці М. Козакевича, В. Мамонова, М. Ковальського, В. Горленка). У наступні десятиліття спектр досліджуваних аспектів відповідної ділянки традиційної культури поліщуків значно розширився й охоплював не лише матеріальну та духовну складову землеробства та скотарства (М. Гладкий), а й відповідну термінологію. Щоправда, і досі різні складові цих важливих ділянок традиційної культури поліщуків дослідженні досить нерівномірно як у структурному, так і в ареальному (найменш дослідженим залишається Східне Полісся) відношенні, лише спорадично проводиться картографування відповідних реалій, відсутнє узагальнююче дослідження про поліське землеробство, потребують перегляду наукові погляди на генезис та історичне значення окремих явищ відповідних ділянок традиційної культури мешканців Поліського краю (насамперед поліської сохи).

Джерела та література

1. Архів Інституту народознавства НАН України (далі – Архів ІН НАН України). – Ф. Державний етнографічний музей, оп. 1 а, спр. 48. Козакевич М. З. Дослідження питання землеробства в західних областях УРСР, 1949 р., 28 арк.
2. Архів ІН НАН України. – Ф. 1, оп. 2, спр. 21. Фіголь Д. Матеріали етнографічної експедиції у Полісся. Польові журнали (ч. 1, 2, 3), 1953 р., 261 с.
3. Бондар І. В. Етнографічні експонати з Волині / І. В. Бондар // Праці Київського державного історичного музею. – К., 1958. – Вип. I. – С. 217–222.
4. Виноградська Г. Жнивварський звичай “Спасова борода” на Поліссі / Галина Виноградська // Древліни : зб. стат. і мат-лів з історії та культури Поліського краю. – Львів : ІН НАН України, 1996. – Вип. I. – С. 225–232.
5. Виноградська Г. Обжинковий вінок в контексті традиційної обрядовості українців на сучасному етапі: генеза символу / Галина Виноградська // Народознавчі Зошити (далі – НЗ). – 2001. – № 3. – С. 499–502.
6. Виноградська Г. Функціонально-семантична роль допоміжних знарядь у жнивварських традиціях українців / Галина Виноградська // НЗ. – 2000. – № 3. – С. 523–527.
7. Гілевич І. Микола Ковальський – дослідник традиційних хліборобських знарядь українців Волинської губернії / Гілевич І. // Матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. аспірантів і студентів “Волинь очима молодих науковців: минуле, сучасне, майбутнє”, (Луцьк, 13–14.05.2009 р.): у 3 т. – Луцьк, 2009. – Т. 1. – С. 81–83.
8. Гілевич І. Муштафа Козакевич – дослідник традиційної архітектури українців Полісся та Волині / Ігор Гілевич // НЗ. – 2008. – № 3–4. – С. 215–227.
9. Гілевич І. “Регіональний історико-етнографічний атлас України, Білорусії та Молдавії” і польові дослідження в Україні (друга половина 1960-х – початок 1970-х рр.) / Ігор Гілевич // НЗ. – 2011. – № 3 – С. 401–412.
10. Гладкий М. Скотарські замовляння поліщуків / Микола Гладкий // Полісся України : матеріали історико-етнографічного дослідження. – Львів : ІН НАН України, 1999. – Вип. 2. Овруччина. 1995. – С. 273–292.
11. Гладкий М. Традиційне скотарство Середнього Полісся другої половини ХІХ – першої третини ХХ ст. (Історико-етнологічне дослідження) / Микола Гладкий. – Дрогобич : Вимір, 2007. – 198 с.
12. Гладкий М. Традиції першого вигону худоби в поліщуків / Микола Гладкий // НЗ. – 1996. – № 2. – С. 130–135.
13. Глушко М. Генезис тваринного запрягу в Україні (Культурно-історична проблема) / Михайло Глушко. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2003. – 448 с.
14. Глушко М. Походження традиційного парного ярма в українців (нова концепція) / Михайло Глушко // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Львів, 2001. – Т. ССХІІІ: Праці Секції етнографії і фольклористики. – С. 154–188.
15. Горленко В. Ф. Народна землеробська техніка українців (Історико-етнографічна монографія) / В. Ф. Горленко, І. Д. Бойко, О. С. Куницький. – К. : Наукова думка, 1971. – 164 с.
16. Горленко В. Ф. Сільськогосподарські знаряддя двох районів / В. Ф. Горленко // Народна творчість та етнографія (далі – НТЕ). – 1965. – № 5. – С. 50–55.
17. Деякі особливості сучасного побуту українців Полісся (За матеріалами експедиції 1953 р.) // Матеріали з етнографії та художнього промислу. – К., 1956. – Вип. II. – С. 48–59.
18. Жарський Е. Полісся / Е. Жарський, В. Кубійович, І. Сидорук-Пауль // Енциклопедія українознавства. – Львів, 1996. – Т. 6. – С. 2161–2182.
19. Ковальський М. П. Поширення тяглових знарядь обробітку ґрунту в селянських господарствах Волині на початку ХХ ст. / М. П. Ковальський // Матеріали з етнографії та мистецтвознавства. – К., 1962. – Вип. VII–VIII. – С. 152–188.
20. Кузьшин Е. Е. Земледіліє / Е. Е. Кузьшин, М. Д. Мандыбура, Л. А. Молчанова // Полесьє. Матеріальна культура. – К. : Наукова думка, 1988. – С. 104–137.
21. Куриленко В. М. Атлас лексики тваринництва у поліських діалектах / В. М. Куриленко. – Глухів, 2004. – 260 с.
22. Куриленко В. М. Лексика тваринництва поліських говорів / В. М. Куриленко. – Суми, 1991. – 124 с.
23. Кутельмах К. Аграрні мотиви в календарній обрядовості поліщуків / Корнелій Кутельмах // Полісся України : матеріали історико-етнографічного дослідження. – Львів : ІН НАН України, 1999. – Вип. 2. Овруччина. 1995. – С. 191–210.
24. Леонюк В. Словник Берестейщини / В. Леонюк. – Львів, 1996. – 360 с.

25. Ломова М. Разведывательная этнографическая поездка в украинское Полесье / М. Ломова, М. Козакевич, П. Жолтовський // Советская этнография (далі – СЭ). – 1953. – № 3. – С. 127–132.
26. Малчанова Л. А. Некаторыя вынікі работы комплекснай этнаграфічнай экспедыцыі 1963 г. па Беларускаму і Украінскаму Палессю / Л. А. Малчанова // Весті Акадэміі навук БССР. Серыя грамадскіх навук. – 1964. – № 4. – С. 182–184.
27. Мамонов В. С. Старинные орудия обработки почвы из с. Староселье на Днепре / В. С. Мамонов // СЭ. – 1952. – № 4. – С. 67–90.
28. Молчанова Л. А. Животноводство / Л. А. Молчанова, Р. И. Федына // Полесье. Матеріальна культура. – К. : Наукова думка, 1988. – С. 137–148.
29. Національні архіви науки фонди рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України. – Ф. 14–2, спр. 338. Стенограма республіканської наради з питань радянської етнології, 23–26.02.1954 р., 383 арк.
30. Никончук М. В. Сільськогосподарська лексика правобережного Полісся / М. В. Никончук. – К. : Наукова думка, 1985. – 312 с.
31. Омеляшко Р. Концептуальні засади та організація врятування і збереження етнокультурної спадщини Полісся / Ростислав Омеляшко // Полісся: мова, культура, історія : мат-ли міжнар. конф. – К., 1996. – С. 9–27.
32. Павлюк С. П. Традиційне хліборобство України: агротехнічний аспект / С. П. Павлюк. – К. : Наукова думка, 1991. – 224 с.
33. Прилипо Я. П. Сельское хозяйство до Великой Октябрьской революции / Я. П. Прилипо // Народы европейской части СССР. – М. : Наука, 1964. – Т. 1. – С. 596–605.
34. Сидоренко О. Етнографічні матеріали Київського державного історичного музею / О. Сидоренко // НТЕ. – 1957. – № 4. – С. 154–156.
35. Симоненко І. Ф. Сільськогосподарська культура селян / І. Ф. Симоненко // Українці : історико-етнографічна монографія у двох томах (Макет). – К. : Вид-во АН УРСР, 1959. – Т. 1. – С. 181–203.
36. Стельмах Г. Ю. Етнографічна експедиція до Волинської області в 1955 р. / Г. Ю. Стельмах // Українська етнологія. – К., 1958. – С. 125–131. – (Наукові записки / ІМФЕ АН УРСР ; вип. IV).
37. Тиндик В. М. Етнографічні матеріали з села Старосілля в збірці музею / В. М. Тиндик // Національний музей історії України: його фундатори та колекції : темат. зб. наук. пр. – К., 1999. – С. 126–131.
38. Ципишев С. Особливості утримання тварин у Сарненському районі Рівненської області на початку ХХ ст. (прикладний аспект) / Сергій Ципишев // Західне Полісся: історія та культура : наук. зб. – Рівне, 2009. – Вип. III. – С. 80–85.
39. Kutelmach K. “Spasowa boroda”: magia czy rzeczywistość? Przyczynki do rolniczych motywów w obrzędach cyklu kalendarzowego (na materiale Srodkowego Polesia) / Kornelij Kutelmach // Konteksty. – 1996. – Nr. 3–4. – S. 128–134.

УДК: 342.731:2 „1960/1980”

Л. Ларькіна

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ПІДГРУНТЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРОВАДЖЕННЯ КОМІСІЯМИ СПРІЯННЯ ЗА ДОТРИМАННЯМ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО РЕЛІГІЙНІ КУЛЬТИ У 60-80-ТІ РР. ХХ СТОЛІТТЯ

У статті проаналізовано адміністративне провадження за порушення законодавства про релігійні культу на основі нормативних актів, джерел Рівненського та Волинського архівів. Визначено систему органів, які забезпечували контроль за дотриманням законодавства про культу.

Ключові слова: адміністративний процес, комісії сприяння, законодавство про релігійні культу, Рада депутатів трудящих.

The administrative proceedings for violating the legislation on religious cults are analysed in the article on the basis of normative acts as well as the materials of the State Archives of Rivne and Volyn regions. The system of special bodies which monitored compliance with the legislation on religious cults is also determined.

Keywords: assistance commissions, legislation on religious cults, administrative commissions of Executive Committees of the Councils of Working People's Deputies.

Актуальність даної теми зумовлюється відсутністю ґрунтовних досліджень по комісіям сприяння за додержанням законодавства про релігійні культу на Волині та Рівненщині. Здійснення релігійної політики на місцях покладалося на різні партійні та державні органи, втім не менш важливу роль у цьому відігравали громадські комісії сприяння за дотриманням законодавства про релігійні культу при місцевих радах, які підтримували тісний зв'язок і координували свою роботу з адміністративними комісіями, які були при виконкомах Рад депутатів трудящих.

Епізодично цієї проблематики торкаються дослідники Я. Стоцький,

С. Жилок, І.Бондарчук, Л.Загребельна, Л.Паніна, В.Ніколаєнко, К.Якуніна. Основною джерельною базою є документи неопублікованих архівних джерел, що зберігаються у Державних архівах Рівненської та Волинської областей, Центрального державного архіву громадських об'єднань України та Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, а також радянське законодавство про релігійні культу.

Мета дослідження полягає у детальному аналізі правового забезпечення контролю за дотриманням законодавства про релігійні культу, яке стосується адміністративної діяльності комісії сприяння.

Історія державно-церковних відносин надає різні приклади форм і методів боротьби з релігією. Початок 60-х років ХХ століття характеризувався легітимними та більш лояльними методами втручання держави в справи церкви, але це тільки на перший погляд. Була створена система державних органів, що регулювала духовне життя громадян і вела контроль за діяльністю релігійних громад. Найменша ланка в цій системі належала місцевим органам влади та громадським комісіям сприяння при них.

Комісії сприяння не мали адміністративних повноважень, вони здійснювали контроль за дотриманням законодавства про релігійні культу. В даному дослідженні ми повинні з'ясувати як комісії сприяння по дотриманню законодавства про релігійні культу підтримували зв'язок і координували свою роботу з адміністративними комісіями, які були при виконкомах Рад депутатів трудящих, а в деяких випадках перебирали на себе їх функції.

З метою посилення контролю за дотриманням громадянами законів про релігійні культу Президія Верховної Ради УРСР ухвалила положення “Про адміністративні комісії” від 15 грудня 1961 року. За ним вони створювались у складі не менше 7-ми осіб (голова, заступник, секретарі та 4 члени) при районних і міських виконавчих комітетах Рад депутатів трудящих [11, с. 609].

Існувало ще два документи, які визначали відповідальність за порушення релігійного законодавства, прийняла 26 березня 1966 року Президія ВР УРСР. Перший, це указ “Про адміністративну відповідальність за порушення законодавства про релігійні культу” визначав порушення законодавства. Такими діями вважали ухилення керівників релігійних організацій від реєстрації об'єднання в органах влади, порушення правил організації проведення релігійних зборів та інших акцій, організацію і проведення служителями культу дитячих та юнацьких релігійних зборів та гуртків, інших заходів, що не мали стосунку до відправлення культу. За подібні порушення передбачався штраф у розмірі 50 карбованців [13, с. 69].

Накладаються штрафи адміністративними комісіями при виконкомах районних, міських рад народних депутатів [10, с.177] Також адміністративна відповідальність настає за порушення правил охорони і використання пам'ятників історії і культури в указі Президії ВР СССР від 17 лютого 1977 року [10, с.178]. Наступним знаходимо, за порушення порядку заняття кустарно-ремісничими справами накладається штраф 30 карбованців [10, с.179]. Мається на увазі вироблення свічок, вина та іншого церковного приладдя.

Розмір штрафу визначався в розмірах, передбачених актом, який встановлював відповідальність за даний вид порушення з врахуванням тяжкості порушення, особи та майнового стану винуватця карбованців [10, с.239]. Другим була постанова Президії ВР УРСР “Про застосування статті 138 Кримінального кодексу Української РСР” від 26 березня визначала порушення, які підпадали під кримінальну відповідальність. До них відносились: примусове проведення зборів і здійснення оподаткування на користь релігійних організацій і служителів культу: виготовлення для масового розповсюдження звернень, листівок та інших документів, що закликали до невиконання релігійного законодавства; вчинення обманних дій з метою збудження релігійних марновіств серед населення; організація і проведення релігійних зборів та інших акцій, що порушували громадський порядок; організація і систематичне проведення занять з навчання релігії для неповнолітніх [10, с. 412].

Незабаром 26 листопада 1966 року на основі цих нормативно - правових актів було рекомендовано Радою у справах релігій при Раді Міністрів СРСР “Примірне положення про комісії сприяння виконкомам рад депутатів трудящих по дотриманню законодавства про релігійні культу” [10].